

Київський Університет ім.Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин

На правах рукопису

Гуменюк Борис Іванович

**ПРОБЛЕМА ПОДОЛАННЯ "ВІДСТАЛОСТІ" КОЛОНИАЛЬНИМИ
КОЛОНИАЛЬНИМИ КРАЇНАМИ**

Спеціальність -07.00.03 - Загальна історія
(новітній період)

Автореферат
на здобуття вченого ступеня
доктора історичних наук

Київ-1994

00754093 (S)

відносин Київського університету.

історії та зовнішньої політики
Америци Інституту міжнародних

- Офіційні опоненти
- доктор історичних наук, професор Хміль І.С., провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України
 - доктор історичних наук, професор Лузик К.С., зав.кафедрою політології Економічного університету
 - доктор економічних наук, Климко Г.Н., професор економічного факультету Київського університету

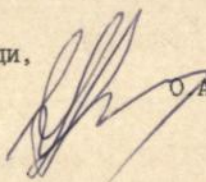
Провідна організація - Інститут світової економіки та міжнародних відносин Національної Академії наук України

Захист відбудеться 27 вересня 1994 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої Ради Д.068.18.24 при Київському університеті ім.Т.Г.Шевченка (252119, Київ-119, вул.Мельникова, 36/1, малий конференц-зал)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Київського університету ім.Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "___" _____ 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої Ради, кандидат історичних наук, доцент

 О.А.Коппель

AB-30.074

Проблема подолання відсталості колишніми колоніальними країнами (країнами "третього світу") посідає незаперечне актуальне місце серед проблематики суспільно-політичних наук ХХ століття. Цій проблематиці присвячено сотні монографій та інших публікацій, конференцій, семінарів, зустрічей, діяльність інститутів та міжнародних організацій. З проблематикою подолання відсталості, розвитку колишніх колоній в нових для них умовах зіштовхнулися як національні і міжнародні організації, так і наука за останні 40 років. Поняття "країни, що розвиваються", або "третій світ", отримало широке розповсюдження .

Сьогодні "третій світ" впевнено увійшов в світовий історико-цивілізаційний розвиток, практику міжнародних політичних та соціально-економічних процесів, як окрема, самостійна реальність. Відповідно і дихотомія "відсталість - розвиток" отримала право на існування як окремих, специфічний об'єкт науково-суспільних

1. Human Resources, Employment and Development.

Volume 1. The Issues, 1983, 276 p.p.

Volume 2: Concepts, Measurement and Long-Run Perspective, 1983, 490 p.p.

Volume 3. The Problem of Developend Countries and the International Economy, 1983, 575 p.p.

Volume 4. Latin Amerika, 1983, 443 p.p.

Volume 5. Developing Countries, 1985, 336 p.p.

досліджень. Разом з тим, ретроспективний погляд на проблему дозволяє зафіксувати ще одну її характерну особливість: проблема подолання відсталості країнами "третього світу" безпосередньо переплітається з долею людства в цілому, глибоко пов'язана із процесами, що відбуваються в структурі світовідносин сьогодні и відбуватимуться завтра - на початку XXI століття. Про це, зокрема, свідчать події останніх 5-10 років, які своїми коріннями сягають таких явищ, як розвал і крах світової системи соціалізму та припинення стану і політики "холодної війни" у відносинах між "Заходом" і "Сходом".

Таким чином, актуальність дослідження зумовлюється, по перше, значенням "третього світу" для молодого незалежної України і необхідністю виробити для неї власний погляд на зазначені проблеми цієї частини світу, де проживає 2/3 сучасного людства; по-друге, нагальною потребою рішучої відмови від суто ідеологічних та детермінованих штампів у дослідженнях проблем молодих незалежних держав і зв'язаних з цим напрямком наукової діяльності категорій та понять; по-третє, дати неупереджений аналіз історичних процесів, які відбуваються сьогодні в країнах Азії, Африки та Латинської Америки на ґрунті нових підходів, нового бачення проблем їх історичного розвитку, та взаємовідносин з розвинутими (постіндустріальними) державами; по-четверте, важливістю з'ясування механізмів, шляхів, історичної технології, методів та форм подолання відсталості країнами "третього світу", по п'яте прагнення автора дисертації дати науково обґрунтовану відповідь на уявні та дійсні причини відсталості цих країн та їх складних проблем; по-шосте, можливість використання історичного досвіду

країн "третього світу" із числа тих, що досягли найбільших успіхів в своєму соціально-економічному поступові, на українському ґрунті; по-сьоме, необхідністю вироблення конкретних рекомендацій для молодшої української дипломатії щодо політики по відношенню до країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Отже, проблема подолання відсталості має сьогодні специфічні особливості.

По-перше, об'єднані зусилля світового співтовариства перекладаються сьогодні на вирішення глобальних проблем сучасності. Країни "третього світу" займають особливий статус в цьому контексті, поскільки вони водночас є невід'ємною частиною колективного суб'єкту глобальних відносин і частиною об'єкту, - в силу того, що відсталість є константою їх сучасного розвитку і до того ж вона набула розміру глобальної проблеми. По-друге, в умовах подолання перешкод (в основному політико-ідеологічних за своєю природою), що роз'єднували людство, а також в умовах посилення інтеграції світового життя, розрив, що існує між багатими та бідними державами зберігається і навіть має тенденцію до зростання; він має яскраво виявлений регресивний характер і негативно впливає на загальну соціосферу. По-третє, концепція "нового світового порядку" передбачає глибоке усвідомлення та безумовне визнання багатоваріантності у виборі моделей соціально-економічного розвитку для подолання відсталості, а також можливості та необхідності розкриття різноманітних потенціалів і ресурсів країн і народів. Це незмірно збільшує значення самобутніх, регіональних і локальних цивілізацій, підвищує інтерес до їх особливостей, а також до специфічних шляхів їх перетворення, розвитку та інтеграції

в єдину загальнолюдську цілісність. По-четверте, після зняття протистояння "соціалізм-імперіалізм" збереглися інші співвідношення - "південь - південь", "північ - південь", при цьому останнє, безумовно, вийшло на авансцену. І це надає неабиякого значення напрямку і характеру змін в країнах "третього світу". По-п'яте, дослідження, узагальнення та переосмислення сучасної історії, як вітчизняної, так і зарубіжної, висувують питання глибокого вивчення країн "третього світу", шляхів та моделей їх розвитку. До того ж, все гучніше заявляють про себе специфічні підходи вчених та дослідників із самих цих країн до проблеми подолання відсталості, думка яких теж, звичайно, аналізується і враховується в дисертації. Таким чином, проблема розвитку і подолання відсталості країнами "третього світу" набуває об'єктивної наукової новизни та теоретичної значимості.

Актуальність теми дослідження визначила її наукову проблему дисертації: особливості формування і функціонування системи відтворення відсталості та підлеглості країн "третього світу" у сучасних умовах. Вирішення цієї наукової та практичної проблеми обумовлює вибір дисертантом концепції дослідника: відсталість та підлеглість країн, що розвиваються мають глибокі історичні корені; в сучасних умовах вони носять об'єктивний характер і постійно відтворюються на основі неадекватної системи міжнародних відносин. Така концепція, на наш погляд, має право на існування.

Виходячи з зазначеної наукової проблематики та концепції дисертанта, об'єктом дослідження є система взаємовідносин розвинутих країн з країнами "третього світу" в історичному аспекті, а предметом - нерівноправне становище країн Азії, Африки, Океанії та Латинської Америки у сучасному світі.

Отож, виходячи з зазначеного, головна мета даного дисертаційного дослідження - зробити наукові висновки щодо особливості виникнення, еволюції та функціонування системи відсталого і підлеглого стану країн "третього світу" у просторі і часі історичних параметрів периферійних суспільств, відштовхуючись від того принципового в їх еволюційних долях моменту, коли вони "відірвалися" від колоніального минулого і стали на шлях незалежного, самостійного розвитку.

Для реалізації цієї мети дисертант поставив перед собою такі завдання:

- в теоретичному плані - дати новий підхід до категорій та понять, що визначають місце і роль країн "третього світу" у глобальному вимірі;

- дати загальну характеристику історичного шляху виникнення та визрівання проблеми подолання відсталості колишніми колоніальними країнами;

- виявити спільне та особливе, а також специфічні тлумачення та проявлення цієї проблеми на національному, регіональному, міжнародному рівнях, а також у взаємозв'язку між собою;

- проаналізувати основні концепції та програми подолання відсталості країнами "третього світу" і дати їм оцінку;

- дослідити різноманітні методологічні підходи до проблеми подолання відсталості країнами "третього світу";

- дати оцінку і характеристику факторам, що визначають успіх, або навпаки, невдачі політики подолання відсталості;

- розкрити ступінь взаємозалежності та точки дотику між глобальними проблемами сучасності та подоланням відсталості колишніми колоніальними країнами;

- оцінити сучасну суспільно-політичну, соціально-економічну ситуацію в країнах "третього світу" і виявити можливі варіанти її розвитку;

- виробити відповідні практичні рекомендації молодій української дипломатії щодо політики по відношенню до країн Азії, Африки, Океанії та Латинської Америки.

Базовим теоретичним положенням, яке виносить на захист, є те, що відсталість країн "третього світу" - це історично набуте при допомозі західних цивілізацій явище, яке у постколоніальну епоху переросло у глобальну проблему сучасності і тому вимагає найпильніших колективних зусиль для його подолання, поскільки його невирішення напередодні ХХІ ст. - еквівалентне глобальній катастрофі всієї людської цивілізації.

Хронологічні межі дисертаційної роботи охоплюють комплексний, цілісний та узагальнюючий аналіз всього періоду історії - від виникнення сучасної постановки питання, тобто від рубежа 50/60-х років до сьогоднішнього дня, зміщення центру історичного дослідження в бік цілісного охоплення проблеми відсталості колишніх колоніальних країн, вирізняють викладену в роботі концепцію від найбільш розповсюджених на сьогоднішній день в цій сфері підходів.

Основним теоретичним принципом та методологічною основою нашого дослідження є історико-порівняльний та аналітичний підходи. Їх сутність полягає в тому, що на основі логічного і діалектичного осмислення конкретно-дослідницьких розробок концептуально визначаються генезис та еволюція поняття "відсталість" в параметрах історичного, соціально-економічного розуміння його постколоніальними суспільствами, досліджуються і виробляються рекомендації його подолання. Таке бачення дозволяє універсально-історично підходити до всіх концепцій, ідеологій та програм подолання відсталості країнами "третього світу" на різних етапах еволюції цього питання, незалежно від їх конкретно- історичного змісту. Такий підхід визначив структуру дисертації, її концептуальну архітектуру.

Наукова новизна дисертації, на наш погляд, полягає в тому, що в ній:

- вперше у вітчизняній історіографії з нових наукових позицій проведено неупереджений аналіз стану країн "третього світу" в історичному ракурсі;

- вирішена важлива наукова проблема - з'ясовані особливості формування, функціонування та відтворення системи відсталості та підлеглості згаданих країн;

- обгрунтовані нові ідеї, положення та висновки, які значною мірою забезпечують національну історичну науку;

- зроблене нове теоретичне дослідження категорій та понять, пов'язаних з проблемою відсталості та підлеглості;

- з нових наукових позицій вивчені закономірності, особливості, тенденції, фактори та чинники історичного розвитку і проблем країн "третього світу", зроблена їх нова класифікація;

- сформульовані нові концепції та прогнози щодо шляхів, форм та методів вирішення проблеми відсталості як глобальної проблеми сучасності;

- з об'єктивно-критичних позицій досліджені праці зарубіжних вчених, фахівців та експертів щодо вирішення глобальних проблем "третього світу";

- зроблено важливі висновки щодо взаємозалежності між глобальними проблемами сучасності та вирішення проблем постколоніальних суспільств;

- досліджені роль та місце ООН та її спеціалізованих органів у вирішенні подолання відсталості молодими незалежними країнами;

- сформульовані конкретні рекомендації для української дипломатії щодо вироблення національної політики по відношенню до країн "третього світу".

Основні положення дисертації: 1. Дійсне розуміння проблеми неможливе без подолання розрізненого, фрагментарного його дослідження. Тому питання подолання відсталості колишніми колоніальними країнами в теоретичному і практико-історичному аспектах розглядається в дисертації в ретроспективному, цілісно-цивілізаційному зрізі. Таким чином робиться спроба подолати як вузькогалузевий підхід до проблеми, так і розповсюджену практику вивчення окремих часових відрізків, окремих невідкладних завдань.

2. "Капіталізм", "імперіалізм", "соціалізм", "третій світ", "західна" і "незахідна цивілізації", "автохтонні суспільства", хоча і є об'єктивною конкретною реальністю в чітко визначених історичних, політичних та соціально-економічних параметрах, однак вони не є неминучою довговічною данністю. В філософському розумінні ці категорії в просторі і часі минучі. Підстава цієї минучості міститься в їх самій сутності. Хоча і існує традиціоналістський підхід до еволюції проблеми подолання відсталості колишніми колоніальними країнами як до зміни послідовності понять (за типом гегелівського категоріального ряду - "незахідна цивілізація", "західна цивілізація"; "архаїзм", "феодалізм", "соціалізм"; "традиціоналізм", "модернізація", "індустріалізація"...), проте, реальний рух здійснюється як напластування реальностей і явищ і відповідно із цим категорії концепції подолання відсталості (шляхи, варіанти розвитку), не змінюють одна одну, а взаємодіють, взаємообумовлюють, перебувають в динаміці, у стані взаємозалежності. Тому використання термінів і понять "північні",

"західні", або "південні країни", "молоді держави", "країни, що розвиваються", "периферійні суспільства", "відсталі країни", "країни "третього світу" представляє певну складність в силу хоча б вже того, що кожен із них тільки частково відображає той цілісний предмет, який вони разом взяті складають, і якому, відповідно, практично немає єдиного узагальнюючого визначення і висловлення. Таке становище спонукало використовувати ці категорії в одному ряду, як такі, що взаємодоповнюють одна одну, маючи при цьому на увазі їх тісне переплетіння та невіддільність однієї від другої.

3. Спроби визначення відсталості і розвитку країн "третього світу" сепаратно одна від одної виявилися безплідними. Якщо відсталість в основному зводилася до інтенфікації невідкладних суспільних потреб, то розвиток, як правило, утотожнювався з рівнянням (орієнтацією) на західну цивілізацію. В дійсності ж те спільне, що об'єднує всі постановки питання про відсталість і, як логічний наслідок, про вибір шляху розвитку - це проблематика задоволення багаточисельних потреб країн "третього світу" при забезпеченні сумісності цивілізації (західної і незахідної). Тут криється ядро проблеми "подолання відсталості колишніми колоніальними країнами". А розчленування цієї формули, недотримання цього співвідношення приводить до схоластизму, метафізичного вивчення на міжнародному та національному рівнях актуальних проблем периферійних суспільств.

4. Разом із тим, "проблема подолання відсталості", при такій постановці питання не зводиться тільки до дослідження однієї або іншої концептуальної схеми - "капіталістичного розвитку", "соціалістичної орієнтації", "третього шляху розвитку", оскільки та, чи інша стратегія, той, чи інший стиль розвитку безпосереднім

чином витікають із конкретної просторово-історичної ситуації, із певного та специфічного співпадання обставин, із рівності багатьох факторів та суб'єктів сучасної історії.

5. В результаті кризи, яка поступово розповсюдилася на всі головні підвалини традиційного колоніалізму всіх без винятку колоніальних країн, розвиток цієї системи панування та класичної експлуатації підійшов до свого логічного завершення. Вона почала сама по собі гальмувати розвиток виробничих сил капіталізму, виявилася приреченою і з історичної, політичної, соціально-економічної точок зору. Її гальмівний вплив особливо почав проявлятися в ході науково-технічної революції, яка охопила людську цивілізацію на новому витку її розвитку по другій світовій війні. Довелося визнати, що краще звільнити колонії "зверху", ніж очікувати розвалу системи "знизу". Не альтруїзм, не бажання "облагодіяти" населення колоній і проявити відносно нього "месіанську роль", а життєві інтереси світового капіталу примусили його надати незалежність "уполоненим" народам. Таким чином, нові умови, що виникли в світі, які національно-визвольний рух та самозаперечення колоніалізму, його "невигідність" щодо подальшого розвитку капіталізму багато в чому визначили в другій половині ХХ ст. долю країн Азії, Африки, Латинської Америки і Океанії, проте остаточно не відірвали пуповину колоніального буття, його соціо-культурного та політичного космосу.

6. Безперечним фактом є те, що крах колоніальних імперій, (втім числі і найостанніших - СРСР та СФРЮ), та ліквідація колоніальних режимів стали історичними віхами у всесвітньому прагненні націй до самовизначення та самознаходження. Після утворення національних держав, народи вчорашніх колоній та напівколоній, безумовно, зміцнили свій суверенітет, досягли помітних зрушень в

економічному будівництві, організації системи освіти та деяких інших галузях розвитку. Деякі із них піднесли і увійшли в категорію "нових індустріальних країн". Тобто, за історично короткий термін вони досягли значно більшого, ніж за довгі десятки і сотні років чужеземного панування. Проте виникає запитання: чи можна погодитися з твердженням, ніби історичні, демографічні, географо-кліматичні і тому подібні причини повністю зумовили сьогоднішню соціально-економічну відсталість країн "третього світу", злиденність, голод, неписьменність їх народних мас? Чи можна повністю зняти відповідальність за існуючий стан сучасних речей в постколоніальних суспільствах і сказати, що колонізація - тотожні поняття? Звичайно, було б вкрай упереджено звинувачувати в усьому тільки колонізаторів та їх спадщину, але немає одночасно ніяких серйозних підстав применшувати значення того факту, що трагічні наслідки колоніального минулого проростають "зубами дракона" в сучасній соціально-економічній, політичній і духовній структурі країн "третього світу". Тому, на думку автора дисертації, теза колишнього радянського суспільствознавства про "крах колоніальної системи", є однозначною і несе заідеологізований зміст.

7. Світова колоніальна система була системою військового, політичного, економічного та ідеологічного утискування народів захоплених країн та територій. Вона складалася із таких елементів, як насильницьке залучення маси країн і народів Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії до колоніальних імперій декількох країн Західної Європи, США, Японії; військове придушення військами метрополій прагнень уярмлених народів до самовизначення та рівноправності, політичне панування над підвладним населенням; відвертий грабунок, нещадна експлуатація людських та природних

ресурсів колоній; нав'язування ідеології, культури, релігії, законів колонізаторів; присвоєння ними монополії на міжнародні зв'язки колонізованих країн. Весь соціально-економічний і політичний розвиток повоєнованих країн монополістичний капітал та метрополії намагалися підпорядкувати тільки до своїх потреб, мало турбуючись про самобутні інтереси самих цих країн. В багатьох із них штучно імплементавався залежний, так званий "колоніальний капіталізм". Всі колоніальні та напівколоніальні території виявилися залученими в світове капіталістичне господарство, в міжнародному розподілі праці якого їм було відведено непоказну роль аграрно-сировинних додатків індустриально розвинутих держав. Картина була б неповною, якщо не сказати, що колоніальну систему в її класичних формах неможливо уявити собі без політики "розділяй та володарюй", без довільного переінакшення повоєнованих країн та проведення кордонів між ними.

Підневільне становище колоніальних країн та народів в цій системі означало тільки одну для них історичну константу - консервацію відсталих соціально-економічних та політичних відносин, "запрограмовану" відсталість у розвитку виробничих сил, національно-духовних структур, науки, техніки, системи освіти та охорони здоров'я. В політичному аспекті зазначена система для пригноблених народів означала їх безправність, усунення від визначення власної історичної долі, вилучення із активної участі в міжнародному житті. В ідеологічному та духовному відношеннях вона сприймалася колонізованими народами як зневажання національної гідності, примушування визнати всебічну перевагу образу життя завойовників.

Природньо, що тривале існування системи "панування - підкорення" глибоко позначилося на розвитку країн і народів, що

насильницьки були закріплені в колоніальній імперії, і на всій історії сучасної людської цивілізації.

І чи міг колоніалізм з його широко розгалуженою системою, яка формувалася і набирала силу протягом століть, цілком раптово зникнути - одночасно із проголошенням незалежності колоній або навіть за останні 30-35 років їх постколоніального існування? Безумовно, ні. Зв'язок часів і глибинних коренів тут збереглися. Система старого колоніалізму і постколоніальних структур органічно з'єднані і розгортаються тепер, як ми бачимо, у просторі і часі, що є визначальною рисою історичного розвитку периферійних суспільств в другій половині ХХ ст. Як зазначив в серпні 1988 р. голова Організації Африканської Єдності Мусса Траоре, "через чверть віку після досягнення незалежності дещо змінилася термінологія, реальність же залишилася старою".

8. Після цілком зрозумілої ейфорії, що наступила внаслідок ліквідації колоніальних та напівколоніальних режимів, народи країн, що звільнилися, виявили і переконалися передусім у тому, що не може існувати будь-яка міцна і повна незалежність, нормальна рівноправність при збереженні панування та контролю над їх економікою. В 1976 р. країни "третього світу" в своїй "Політичній декларації" вимушені були заявити, що "проблема нерівноправних відносин між країнами, яка набуває іноді панівної форми, залишається, як і колись, тривожним явищем і може звести нанівець завойовану свободу". Тому обгрунтовано зроблений висновок - "зросло значення забезпечення дійсної і повної незалежності країн на відміну від встановлення формального суверенітету".

Досвід розвитку конкретних постколоніальних країн та їх зносин з колишніми метрополіями недвозначно свідчить про те, що ніякої чіткої грані в їх відносинах не існує і, що світовий

капітал об'єктивно не може, а молоді незалежні країни нездатні негайно позбутися всіх принципів елементів колоніальної спадщини. Розуміння такого стану проявилось, зокрема, у висновках програмного документу правлячої партії Замбії: "Акт політичної незалежності означає лише першу частину надзвичайно тривалого процесу деколонізації. Очевидно і те, що його, мабуть, неможливо досягти за життя одного покоління... Багато в чому він є складнішим, ніж досягнення самої тільки політичної незалежності". З того часу, як були сказані ці слова, минуло близько 30 років, але лише виняткові уряди окремих постколоніальних країн в змозі відмовитися від них і взяти на себе відповідальність за сучасний трагічний стан економіки, фінансів, освіти, охорони здоров'я, забезпечення продовольством і т.п.

Звичайно, що в різних країнах обсяг і характер колоніальної спадщини - різні, але те, що вона в тій чи іншій формі існує повсюди - теж історичний факт. Тому-то можна вважати світову колоніальну систему ліквідовану в її традиційних, класичних формах з повним розумінням того, що зникли передусім лише такі її найбільш одіозні форми, як колоніальні режими і колоніальні імперії. Класичний колоніалізм вимушений був публічно відмовитися від постійного, системно військово-політичного пригноблення народів, від усього того, що було надто відверто націлено в колоніальній системі на присилування та панування.

9. Осб чому перше, що кидається у вічі як найбільш характерне явище у постколоніальній спадщині - це всебічна, насамперед, соціально-економічна відсталість молодих незалежних країн. Причому не тільки відсталість, але й бідність, хоч за своїми людськими і природними ресурсами більшість із них не набагато бідніше багатьох розвинутих індустріальних держав аналогічних за територією та кількістю населення.

та рамками, сільське господарство силомиць зорієнтовано на монокультурне виробництво, в промисловості розвиток отримала в основному лише гірничодобувна галузь.

10. В результаті зазначених процесів те відставання колонізованих територій, яке було несуттєвим на момент захоплення їх європейцями, закріпилося, а згодом почало зростати, а ще згодом воно у значному обсязі перейшло як колоніальна спадщина молодим незалежним країнам. На середину 80-х років, згідно із даними ЮНКТАД, рівень прибутків на душу населення в країнах "третього світу" був в середньому вже в 12-14 разів нижчим, ніж в розвинутих державах і цей розрив має тенденцію до зростання. Є багато країн, де прибутки на душу населення в 40 разів менші, ніж в розвинутих індустріальних державах. І справа не тільки в промисловому або сільськогосподарському розвитку, поскільки становище є таким же кепським в інших галузях, наприклад, освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища тощо. Не випадково тому, всі визнані ООН на сьогоднішній день "найменш розвинуті країни" за такими показниками, як доля валового національного прибутку на душу населення, доля обробної промисловості в національному ВВП та доля письменного населення, виявилися постколоніальними країнами.

11. Відсталість в історичному, соціально-економічному розвитку доповнюється іншим таким же негативним наслідком колоніалізму як - всебічна залежність. Відсталість і залежність - це, по суті справи, два боки однієї і тієї ж медалі. Досвід останніх десятиріч свідчить, що, навіть, звільнившись від прямої державної юридичної залежності на своїй території, народи постколоніальних суспільств не позбуваються одночасно від старого порядку стосунків, серцевиною якого був розподіл праці за типом

Факт відсталості "третього світу" не потребує особливих доказів. Питання полягає в основному в тому, хто винен в такому значному відставанні. Адже історія досить переконливо свідчить про те, що в доколоніальний період багато неєвропейських країн та народів досягли, як на той час, досить високого рівня розвитку. Північна Африка, наприклад, до початку XIX ст. за рівнем економічного розвитку мало чим відрізнялася від Європи, а в цілому різниця між "північними" та "південними" країнами в доходах на душу населення складала, згідно із підрахунками американського економіста С.О.Кузнеця, лише 1-1,5.

Справа в тому, що відсталі в наші дні країни не завжди відставали від сучасних розвинутих держав в розумінні ефективності їх економічної діяльності; в дійсності деякі із них навіть відігравали певний час роль економічного лідера в період, що передував двом останнім сторіччям. Країни Латинської Америки, Азії і особливо Африки стали відсталими, (звісно із строго диференційованим підходом), за останні два віки - цей висновок С.Кузнеця підтверджується досвідом переважної більшості країн "третього світу". Зокрема, країна однієї із найдревніших і найбагатших цивілізацій Індія була батьківщиною бавовняних виробів, які користувалися надзвичайно широким попитом в Європі, а з індійської сталі виготовлялися уславлені дамаські клинки, проте колоніальне поневолення Індії викоринило місцеву промисловість, згубно позначилося на землеробстві, знищило зв'язок між сільсько-господарським та ремісницьким виробництвом, що врешті-решт усунуло Індію з провідних позицій на світовому ринку на той час. Загалом зусиллями колонізаторів економічний прогрес на величезних просторах так званих периферійних суспільств було штучно загальмовано або свідомо обмежено вигідними тільки для колонізаторів формами

"метрополія - колонія". Опинившись залученими колоніальною системою в орбіту світового капіталістичного господарства, вчорашні колонії та напівколонії в цілому, за рідким виключенням, залишились в ньому відсталою, підлеглою і залежною периферією.

12. В 1978 р. на міжнародній дипломатичній конференції у Відні країни "третього світу" змогли юридично закріпити принцип свободи вчорашніх колоній від угод, що свого часу були укладені від їх імені колишніми метрополіями. Для молодих, незалежних держав ця спеціальна конвенція про правонаступництво, яка базувалася на зазначеному принципі, означала міжнародно-правовий розрив з минулим, але вона не означала фактичного розставання з корінними колоніального буття. Проте принципово новим моментом в процесі подолання відсталості країнами "третього світу" на той час було те, що ця проблема із розряду периферійних, локальних стає глобальною, з одного боку, через свої масштаби, а з іншого, через ту обставину, що вона остаточно переміщується у центр уваги світової громадськості, зокрема, підпадає під патронаж Організації Об'єднаних Націй. Декади розвитку ООН, ініційовані спочатку 60-х років, безумовно, в першу чергу були націлені на вирішення проблем відсталості постколоніальних суспільств. Людство усвідомлює, що без подолання відсталості, зубожіння, часткової деградації периферійних регіонів, воно приречене на безвихідь у своєму розвитку напередодні вступу в XXI століття. Програми /Декади/ розвитку ООН не є, звичайно, бездоганними, але їх незаперечна заслуга полягає в тому, що вони інтернаціоналізували спільну, глобальну проблему колишніх колоніальних країн, заклали матеріальний, фінансовий та інтелектуальний фундамент її подолання. Таким чином, це є одним, надійним зовнішнім гарантом поступового входження колишніх колоніальних суспільств в світове співтовариство на гідному для них економічному та морально-політичному рівні.

Практичне значення дисертації пов'язане з тим, що вона вирішує важливу і складну наукову і практичну проблему, а її результати можуть бути використані для подальшого вивчення даної та суміжної проблематики, а також використані практичними співробітниками зовнішньополітичних установ і приватних комерційних структур.

Матеріали дисертації можуть бути використані при вивченні курсів та спецкурсів у системі вищої школи, широким загалом громадськості, всіма суб'єктами зовнішньополітичної та наукової діяльності.

Джерельну базу дисертації складають документи Організації Об'єднаних Націй, насамперед, таких її спеціалізованих органів та постійно діючих комісій, як ЕКЛАК, ЕКА, ЮНЕП, ЮНЕСКО, ЮНІДО, ЮНКТАД та деяких інших. За останні 25-30 років ООН акумулювала колосальний інтелектуальний потенціал, значну частину якого було зорієнтовано на дослідження проблем, вироблення рекомендації та надання практичної допомоги країнам "третього світу" на шляху подолання їх історичної, соціально-економічної та політичної відсталості. В ООН були розроблені поточні і стратегічні документи, які на об'єктивній основі відображають реальний стан речей, що склався в постколоніальних суспільствах, показують шляхи подолання кризових явищ.¹

1. ООН. Международная стратегия развития на третье десятилетие Организации Объединенных Наций. А/35/592/.1,27,11.1981.
- ЮНКТАД-V. Арушская программа коллективного самообеспечения и рамок для переговоров. ТД/236. Манила.1979.
- Development Strategies for the 1980s in South Asia, UN, NY, 1981.
- UN Report of the Conference on Economic Cooperation among Developing Countries, 77/COOP/CMEX/12. Vol.1. Mexico City, 1986.
- UNCTAD-V. Economic Cooperation among Developing Countries. Priority Areas for Action. Issues and Approaches. Report by the UNCTAD Secretariat TD/244. Geneva 1979.
- New Delhi Declaration and plan of action on industrialisation of developing countries and international cooperation for their industrial development, UNIDO, 1980-55 p.
- Report of the Ad hoc Committee of the whole for the preparational Developing Strateggy for the 4th Development Decade. UN doc. A/45/41
- Report of the Chairman of the Ad Hoc Commiffee of the whole for the Forth UN Development Decade. - UN doc. E/DEC/1990/268 p.

Значним внеском джерельної бази дисертації стали документи та науково-дослідницькі розробки, виконані такими широко відомими національними та міжнародними центрами, як Азіатський інститут розвитку ООН (Бангкок), Центр по соціальному розвитку і гуманітарним питанням ООН, Науково-дослідницький інститут по соціальному розвитку - "Форум третього світу", що об'єднує вчених із цих країн, Центр по вивченню суспільств, що розвиваються в Делі, Інститут нового міжнародного економічного порядку в Мадрасі, Латиноамериканський інститут транснаціональних досліджень в Мексиці, Фонд Барілоче¹ в Аргентині та багато ін. Розробкою концепцій подолання відсталості, оновлення стратегії розвитку активно займається Університет ООН в Токіо. В його рамках було виконано спеціальну програму наукових досліджень під назвою "Альтернативні шляхи життя: цілі, процеси та індикатори розвитку". В 1985 р. під егідою Університету ООН було опубліковано фундаментальне чотирьохтомне дослідження "Трансформація світу", в якому розглядається значна частина питань, що входить в коло нашого наукового пошуку². Суттєвим доповненням до джерельної бази було дослідження, виконане фахівцями в рамках Пагоушського руху³.

Для відображення специфіки історичної епохи, в якій розгорталися досліджування питання, кращого розуміння генезису проблеми автором використані, як частина джерелознавського фундаменту, чисельні офіційні виступи, статті, промови керівників країн

1. Catastrophe a New Society ? A Latin American World Model (Foundation Bariloche) Ottawa.
2. The Transformation of the World. Tokio. - N.Y. 1985.
3. World peace and developing countries: Annuals of the Raguach, 1985 (Sd. Rotblat J.). L.: Muckmillan Press. 1986. -XIX. -213 p.

"третього світу", в яких вони висловлювали своє бачення і розуміння сутності "відсталості" і шляхів її подолання постколоніальними суспільствами¹. Звичайно, що використання такого роду джерел проходило в їх критичному переосмисленні.

Стан наукової розробки теми.

Легітимізація статусу проблематики країн "третього світу" супроводжується суттєвими недоліками та вадами. Справа в тім, що узагальненої та єдиної стратегії в дослідженні проблеми відсталості країн "третього світу" на сьогоднішній день немає. Існують розрізнені самостійні, науково-дисциплінарні та галузеві підходи, напрямки і школи, які скоріше всього шукають собі підтвердження в категорії "відсталості", та в категорії "розвиток", ніж реальну

1. И. Ганди. Статьи, речи, интервью. - М., 1975.

Дж. Неру. Внешняя политика Индии. - М., 1979.

К. Крума. Я выступаю за свободу. - М., 1972.

Г. А. Насер. Избранные речи и выступления. - М., 1979.

А. Сукарно. Индонезия обвиняет. Сборник статей и выступлений.

- М., 1986.

Выступление Джулиуса Ньерере на сессии КНКДАТ-V. Новый порядок и единство. Материалы конференции. Т. III. Манила, 1979.

Р. Хомейни. Система власти исламской республики (на араб. яз.).

- Тегеран, 1979.

Guthafi M. Green Book, Tripoli, 1973

Sekou Toure. Ra Revolution culturelle. Geneva, 1982.

Senghor L. Negritude of humanisme. Paris. 1964.

Nkrumah K. Revolutionary Parth. N.Y., 1983.

істинність предмету. Ось чому питання "розвиток - відсталість" стало полем протиборства між різноманітними концептуальними та галузевими підходами.

Ця ситуація знайшла відображення і в науково-політичних дослідженнях проблеми подолання відсталості країнами третього світу. Історична наука вимушена була, на жаль, стати однією із учасниць протиборствующих сторін поряд із іншими. Це із самого початку звузило її шанс на успіх перед іншими дисциплінами такими, як економіка, соціологія, культурологія, а також перед практико-емпіричною політикою, що займається безпосередніми, прагматичними, невідкладними питаннями життя колишніх колоніальних країн. Зрозуміло, що найбільше від такого стану речей страждала сама суть справи - доля "третього світу" і розв'язання дихотомії "розвиток - відсталість". Реальний предмет історичної науки, його зовнішньо-політичний аспект, в цьому контексті, так і не визначився; його було витіснено як соціо-економічним детермінізмом, так і філософсько-історичним сприйманням та баченням. Цьому сприяла і невіділеність в зазначених (нерозвинутих) суспільствах політики як самостійної сфери суспільного життя поруч з економічними, соціо-культурними, статистико-демографічними дисциплінами.

Таким чином, в підході до проблеми "подолання відсталості країнами "третього світу" панівним є дослідження суспільства як сукупності більших або менших великих сфер. Серед них основний простір займають економічна та соціо-демографічна. Історична наука в цій структурі намагалася знайти свою власну шпарку - сферу

політики. Вона в основному і займалася розвитком політики та політичної сфери в житті країн "третього світу". Таким шляхом чимало було досягнуто для визначення політичної структури, політичних інститутів в країнах "третього світу".

Проте, існуючий недолік сучасного рівня знань у зарубіжному та вітчизняному підході до "третього світу", на наш погляд, полягає, передусім, у відриві мікро- від макродосліджень. При цьому історична наука займалася переважно мікрополітичним рівнем, а макрополітичний аналіз було віддано на відкуп політекономії та соціальної філософії. Характерним прикладом цього положення є концепції "варіантів розвитку".

Вихід із цього стану бачиться в комбінуванні декількох наукових та практико-пізнавальних завдань. По-перше, необхідно провести узагальнення та синтез всіх суспільно-політичних підходів до проблеми розвитку та подолання відсталості країнами "третього світу" на історичному рівні. Історична наука володіє необхідними атрибутами для того, щоб перетворитися у синтезуючу систему, оскільки вона має практико-пізнавальну та емпірико-прагматичну орієнтованість. По-друге, необхідно об'єднати глобальний (макро-) і локальний (мікро-) рівні узагальнення шляхом кореляційного аналізу¹.

І, нарешті, для цього необхідно перенести акценти з дослідження просто історичного розвитку країн "третього світу", з розвитку їх історії (у вузькому розумінні терміну) на вивчення історії та практики подолання відсталості як багатогранного економічного, соціокультурного, демографічного процесу. Центральне місце в цьому контексті посідає теорія вибору шляху розвитку та соціально-економічних моделей з метою подолання відсталості в країнах "третього світу".

1. Political Change and Underdevelopment, 1985, London, 240 p.

Без перебільшення можна константувати, що найбільш повне вивчення проблем країн "третього світу", характерне для радянської та російської суспільної науки. У колишньому Радянському Союзі вивчення цих проблем мало стратегічний характер і відповідало завданням практичної політики. У системі Академії наук СРСР та Академії наук Союзних республік були створені наукові центри (інститути) для вивчення країн "третього світу". Центральне місце в цьому плані займав Інститут світової економіки та міжнародних відносин АН СРСР, де комплексно досліджувались загальні проблеми країн "третього світу". Конкретні проблеми цих країн досліджувались в Інституті країн Далекого Сходу АН СРСР, Інституті Східнознавства АН СРСР, Інституті Африки АН СРСР, Інституті Латинської Америки АН СРСР, Інституті Азії і Африки при Московському Державному університеті та в багатьох інших наукових та навчальних закладах. При цьому слід зазначити, що загальним моментом для усіх досліджень була ідеологічна детермінанта: методологічною базою були партійні директиви та рішення з'їздів, пленумів і конференцій. Це й визначило часове значення їх наукових доробок.

Суспільствознавці в колишньому Радянському Союзі однак досягли значних результатів у вивченні феномену відсталості постколоніальних суспільств на дослідженні різноманітних концепцій і практичних шляхів її подолання. З відомих причин склалося так, що основні фундаментальні розробки із зазначеної тематики створювалися за останні 15-20 років в згаданих радянських науково-дослідницьких академічних центрах, які були зосереджені у

Москві¹. Дисертант наводить, на його думку, найбільш відомі, лише академічні видання, свідомо уникаючи посилання на таких класиків радянського сходознавства, як Брутенц К.М., Гафуров Б.Г., Громико Анат.А., Кім Г.Ф., Симонія Н.О., Старушенко Г.В., Ульяновський Р.А., наукова творчість яких, в силу відомих обставин, носила надто вже заідеологізований характер і праці яких писалися, як відомо, від з'їзду до з'їзду, проте прогнозовані ними

1. Чешков Марат Ал. Проблемы общей теории развивающихся стран.

Научно-аналитический обзор. М., ИНИОН, 1988 - 123 с.

Зарубежный Восток и современность. Т.1. М., "Наука", 1980-553 с.

Зарубежный Восток и современность. Т.2. М., "Наука", 1980-319 с.

Зарубежный Восток и современность. Т.3. М., "Наука", 1981-528 с.

Развивающиеся страны в борьбе за преодоление отсталости.

М., "Наука", 1986 - 219 с.

Освободившиеся страны в переходный период. М., 1987, "Наука"

- 279 с.

Березной А.В. Международные компании развивающихся стран.

М., 1986 - 203 с.

Классы, партии и политика в развивающихся странах Востока.

М., "Наука", 1988 - 388 с.

Андрианов В.Д. "Новые индустриальные страны" в мировом капиталистическом хозяйстве. М., 1989, - 182 с.

"Третий мир" и судьба человечества. Ответ ред. М.Я. Волков,

В.Г.Хорос, М., "Наука", 1990 - 203 с.

Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. Ленинград, 1990 -

526 с.

Васильев Л.С. История Востока в 2 т. Т.1, М. "Высшая школа",

1993 - 495 с.

История Востока в 2 т. Т.2, М. "Высшая школа", 1993 - 495 с.

крах капіталістичної системи у всесвітньому масштабі і перехід всіх постколоніальних суспільств на шлях соціалізму чомусь не наступає.

Не були, звичайно, позбавленими аналогічних вад і праці відомих українських суспільствознавців, істориків, економістів, політологів, які займалися в радянські часи розробкою та дослідженням різних аспектів соціально-економічного, зовнішньополітичного, духовно-ідеологічного та соціокультурного життя окремих країн і цілих регіонів, що умовно відносяться до "третього світу"¹.

Відмовляючись від огульного заперечення набутої "тсермундистської" спадщини, дисертант все-таки з оптимізмом оцінює перспективи нового принципового підходу українських суспільствоз-

1. Гура В.К., Несук И.Д. Проблемы и пути развития освободившихся стран Африки. К., "Наукова думка", 1981 - 192 с.

Волошин В.В., Рогач А.И. Современные тенденции социально-экономического развития стран Африки. Киев, КГУ, 1986 - 84 с.

Рогач А.И., Распывалов Д.П., Тищенко А.М. Освободившиеся страны: актуальные проблемы развития экономики. Киев, КГУ, 1988 - 89 с.

Кирпенко П.Ф. Новые пути Афганистана. К.: Политиздат Укр., 1983 - 150 с.

Мацейко Ю.М. Развивающиеся страны: проблемы ограничения деятельности транснациональных корпораций. К., "Наукова думка" 1989 - 180 с.

Филиппов В.И. Мировое хозяйство. Типы и закономерности развития. - Киев, "Наукова думка", 1988 - 256 с.

навців до вивчення проблем країн, що звільнилися, на основі аналітико-цивілізаційного методу. Підстави для такого висновку дають монографії і наукові статті, які вийшли на Україні в пост-перебудовний період і які відображають якісно нове осмислення ролі і місця країн "третього світу" в глобальному історичному процесі, принципів і змісту стосунків між ними і Україною¹.

Безперечно, що безумовний пріоритет у вивченні феномену відсталості колишніх колоніальних країн в післявоєнний період, у дослідженні його історичної еволюції, аналізі особливих та спільнозакономірних рис, притаманних розвитку країн "третього світу" належить насамперед фахівцям із наукових центрів США, Англії, ФРН, Франції, Швеції, Японії, а також новій хвилі сучасних політологів із афро-азіатського, латиноамериканського континентів. Аналізуючи праці західноєвропейських та північноамериканських політологів, істориків, економістів, соціологів щодо проблеми відсталості та пошуку шляхів і методів її подолання периферійними сиспільствами світової капіталістичної системи, слід зазначити, що всі наукові доробки можна поділити на два періоди. Перший - до 1985 р., другий - сучасний, який означений такими віхами, як розвал світової системи соціалізму, крах Радянського Союзу, теоретичний і практичний занепад марксистської

1. Кириченко В.П. Альенде і Піночет: моделі розвитку Чилі. - УІЖ, 1992, №3; його ж: До питання про рівень розвитку демократії у країнах, що розвиваються. - "Третій світ" у сучасному світі. К., 1992; його ж: Латинська Америка нас визнає: що далі? - Політика і час, 1993, №1; його ж: Латинська Америка у зовнішньополітичній стратегії України. - Вісник міжнародних відносин, 1993, №1 та інші статті.

ідеології в дослідженнях постколоніального суспільства в десятках країн Азії, Африки і Латинської Америки. Працям першого періоду притаманний загалом конфронтаційний характер; в них в тій чи в іншій мірі міститься думка, висловлена англійським фахівцем Г.Бернштайном щодо "незаперечності" того факту, що проблема подолання відсталості колишніми колоніальними країнами в умовах жорсткого протиборства двох світових систем тільки загострюється і відповідальність за її рішення практично в однаковій мірі розподіляється між Вашингтоном та Москвою I

Звичайно, західна історіографія досліджування проблеми не є однозначною, бо включає до себе різні наукові школи, які часом притримуються протилежних концепцій. Так у Західній Європі склалися і діють такі наукові школи, як англійська (Оксфорд і

1. Underdevelopment and Development. Ed by H.Bernstein. L., 1973 -
р.-27.

Towards a Redefinition of Development. Ed by A.Birouet al.
Oxford, 1977.

Development Theory. Four Critical Studies. Ed by D.Lehman.
L., 1979.

Theories of Underdevelopment. Ed by I.Roxborough. L., 1979.

P.Streeben. The Frontiers of Development Studies. L., 1979.

K.Wilber. The Political Economy of Underdevelopment. N.Y.,
1981.

E.N.Stockwell, V.A.Raidlaw. The Third World Development.
Chicago, 1981;

P.W.Preston. Theories of Development. L., 1982.

Social Sciences and Public Policy in Developing Countries.
N.Y., 1982.

Кембрідж), Французська (Сорбонна), ФРН (Кіль, Штутгарт), іспано-португальська (Саламанка, Порту), італійська (Болонья). Загальним для цих шкіл є визнання певною мірою прогресивності колоніалізму, об'єктивності неокolonіалізму і покладення вини за відсталість "третього світу" на самі постколоніальні країни. Дещо іншу позицію займають представники наукових шкіл північної Європи - Швеції (Мальма), Норвегії, Данії, Фінляндії. Для їх представників характерна різка критика колоніальної системи в цілому і покладання відповідальності за важке економічне становище країн "третього світу" на колишні метрополії.

Дещо відрізняються від європейських наукові школи США. Понад 300 наукових центрів Сполучених Штатів займаються проблемами "третього світу". Дослідники цих центрів притримуються різних концепцій та підходів, але загальним для них є засудження колоніалізму, але виправдання неокolonіалізму. (В.І.Ульянов-Ленін: Америка грабує усіх і грабує вельми оригінально: у неї немає колоній).

Проте загальним для усієї західної термундистики є принцип: "спасіння потоплюючих - справа рук самих потоплюючих" через "наслідування історичного досвіду розвинутих країн, шляхом отримання їх фінансової, технічної, технологічної та ідеологічно-культурної допомоги (читай неокolonіалізму).

З різних концептуальних позицій підходять до зазначених дисертантом проблем науковці і дослідники країн "третього світу", розгляд і детальний аналіз яких подається в тексті дисертації.

Апробація наукових праць автора. Окремі висновки і положення дисертації були використані для підготовки доповідей на міжнародних і вітчизняних наукових конференціях, зокрема, на російсько-українській науковій конференції "Третій мир" в сучасному світі" (Київ, 1992 р.). За матеріалами дисертації виголошено наукову доповідь на річній науковій конференції Київського університету (квітень 1994 р.). Підготовлено ряд матеріалів для міністерства закордонних справ України, відділу країн Азії та Азіатсько-Тихоокеанського регіону (отримали схвальну оцінку і мали практичне застосування). Безпосередньо за темою дисертації опубліковано дві монографії (1991 р. та 1992 р.). Із загальної кількості понад 70 опублікованих праць щонайменше 50 торкаються дисертаційної проблеми.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (1. Категорія "відсталості" в процесі історичного розвитку колишніх колоніальних країн. 2. Особливості подолання відсталості різними групами постколоніальних суспільств. 3. Співробітництво периферійних країн як одна із передумов подолання відсталості. 4. Внесок ООН в теорію і практику подолання відсталості колишніми колоніальними країнами), 10 параграфів, висновків, приміток та бібліографії.

На основі здійсненого у роботі історико-політологічного дослідження автор прийшов до висновків:

1. Питання про подолання відсталості країнами "третього світу" пов'язане з науково-методологічним дослідженням; характер його залученості в проблематику сучасних історичних теорій обумовлений його своєрідною суперечливістю і неповним співпаданням між його гносеологічним та антологічним визначенням. Тривалий час поняття "відсталість" залишалося виключно предметом економіки, соціології,

протистоючи таким чином історико-філософському вивченню, яке тільки й може претендувати на загальне, універсальне, якомога цілісне відображення дійсності. Проте історія людства другої половини ХХ століття показала помітні коливання в універсальності цього поняття. І в данній роботі зроблена спроба відобразити двозначність тлумачення цього феномену.

Так, в одному із них проблема відсталості трактується як прийдешній розвиток західного світу (першопочаткове накопичення капіталу і формування класичної системи капіталізму) і адекватне перенесення цього досвіду на всі периферійні регіони. Така тенденція тривала до другої світової війни. Проте дестабілізація образу Заходу під час і після другої світової війни, з усіма багатосторонніми наслідками, стала відправною точкою концепції біполярності розвитку і тому біполярності "відсталості"- однієї для "індустріально розвинених держав", другої для країн "третього світу". (Автор не посилається на соціалістичну модель, оскільки наприкінці 80-х - початку 90-х років вона зайшла в глухий кут і припинила своє існування). Хоч західна концепція подолання відсталості сама по собі суперечлива, її сутність була досить однозначною - відбудувати народногосподарські комплекси, зруйновані під час другої світової війни і нарощувати темпи економічного розвитку. Тому визнання незаперечної переваги західної цивілізації та практика механічного перенесення її досвіду на країни "третього світу" співіснували з неухильним прагненням знайти специфічні критерії, які були притаманні тільки до країн "третього світу". Самі аргументи про "відсталість" цієї категорії країн були нетотожними і не співпадали з визнанням їх дієздатності, повноцінності і самостійності. До того ж, реальні процеси, які розгорнулися в цих країнах, сприяли впробленню та формуванню їх власних поглядів та підходів до розвитку.

2. Ось чому особливість глобальних змін в організації світопорядку, що охопили людство наприкінці 80-х - 90-х років XX століття, теоретична і практична перемога ідей теорії конвергенції, космополітизація свідомості внесли свої суттєві корективи в статус поняття "відсталість" країн "третього світу". Воно тісно переплітається з долею світу і характеризує спільний планетарний розвиток. Яскравим підтвердженням цього феномену є "Стратегія ООН до Декад розвитку". Покликані керувати світовим розвитком, вони в першу чергу націлені на проблеми країн "третього світу". Таким чином, розвиток став полем взаємодії та взаємовпливу трьох загальнопланетарних сил: розвинених індустріальних держав Заходу, країн "третього світу" та світового екосоціального середовища. Будь-яке нове суспільно-політичне утворення, будь-яка динаміка в кожному із них завжди будуть співвідноситись із балансом цих сил, їх переплетінням.

3. Ретроспективна історія проблеми відсталості показує еволюцію її концептуалізації. Спочатку вона сприймалася як технічна проблема колоніального режиму, потім як економічне відношення окремої країни-нації, відсталого периферійного суспільства з промислово-капіталістичним центром в умовах нескolonіального режиму, а потім як соціокультурна ідентифікація країн "третього світу" при утворенні особливих міжнародних режимів типу нового міжнародного економічного порядку. Така еволюція веде в напрямку глобалізації та інтеграції проблеми. І сьогодні вона перестала бути локально-галузєвою. До того ж, не дивлячись на перманентну зміну науково-теоретичних установок, проблема завжди носила суспільно-політичний, історичний характер. Це пояснюється тим, що послідовно замінюючи один одного - технократизм, економізм, соціалізм, націоналізм, культурологізм і т.п., - незалежно від конкретно-історичної обумовленості, залишилися лише ідеологічними надбудовами,

а висунуті в них програми носили, як правило, або утилітарно-прагматичний обмежений, або абстрактно-теоретичний обмежений характер. І причина провалів полягає в неможливості поєднати одним з одним "факторогенні" (фактори, що пов'язані з об'єктивними обставинами) та "акторогенні" (фактори, що пов'язані із людською діяльністю) елементи суспільства і безпосередньо невідкладні завдання. Для цього вимагалось, з одного боку, здійснити переворот в методологічному базисі науки, а, з іншого, залучити таку наукову дисципліну, яка б орієнтувалася на злиття практичних і пізнавальних рішень, тобто на інтеграцію наукових і практичних завдань. Таким стрижнем могла стати тільки всеохоплююча історична наука, хоча всі інші підходи теж були своєрідними спробами вирішити дану проблему, що і обумовила їх універсальний характер.

4. Таким чином, проблема відсталості, як об'єкт історичного дослідження - це інтеграція всіх суспільно-політичних структур в єдину процесуальну цілісність. В ній динамічно переплетені всі функціональні складові частини історичного життя суспільства. В цьому симбіозі неможливо відокремити одну від одної матеріальну та ідеологічну частини суспільної системи. Результатом їх взаємодії є визначення та зміцнення суспільного центру. Влада в такому ракурсі представляє собою точку рівноваги і нашарування суспільно-політичних сил, взаємодія яких націлена на пошук і створення оптимального балансу і співвідношення між ними. При цьому джерелом влади та механізму її організації виступає вся сукупність суспільно-політичних сил. Ось чому історичний аналіз тут покликаний виявити кореляційні зв'язки всередині цієї сукупності, розглянути весь комплекс і всю складність процесу самоорганізації та внутрішніх причинних відносин, її органічного самовизначення. В

дисертації здійснена спроба проникнути в цю систему взаємообумовленностей. Тому кожний елемент суспільно-політичної організації виступає як єдність внутрішніх та зовнішніх факторів, інтровертивних та екстравертивних поведінок, тобто як втілення та прояв глобальної взаємодії всіх елементів суспільства, мобілізованих за своєю природою долати його відсталість.

5. Таким чином, просягом сучасної історії питання відсталості стало об'єктом взаємовідносин між різноманітними суспільно-політичними силами, включаючи і екосоціальні фактори, і вибір шляху розвитку периферійного суспільства з метою подолання його відсталості.

Особливий акцент було зроблено саме на те, щоб вибір було здійснено на користь того чи іншого поєднання всіх суспільно-політичних сил, а не на користь якоїсь однієї найбільш впливової течії, як це звичайно робиться при політико-соціологічних та політико-економічних підходах. В дисертації пропонується більш складний, можливо абстрактний варіант пояснення феномену відсталості і політичних ситуацій взагалі. В зв'язку з цим, той чи інший шлях подолання відсталості завжди відображає компромісне рішення, що відповідає реальному оптимальному балансу сил суспільства на даному етапі його розвитку та стабільному стану для досягнення поставленої мети суспільно-політичних сил. Тут кожний елемент політичної структури суспільства (ідеологія, політичні партії, держава, політична культура, право) покликаний до життя самою цією якістю і націлений сприяти нормальному функціонуванню та сбалансованості всієї суспільної системи. Мова йде про доцільність кожної складової частини суспільства для його збереження і поступово-прогресуючого розвитку, тобто подолання відсталості.

6. Як наслідок, загальноконцептуальний вибір шляху подолання відсталості країнами "третього світу" на макрополітичному рівні полягав у виборі між зовнішнім та внутрішнім середовищем, між західним індустріальним шляхом розвитку та місцевим, традиціоналістським, між космополітичною та націоналістською ідеологіями, між глобалізмом та регіоналізмом в політиці і т.п. Проте співвідношення сил схилилося, на жаль, в основному, в бік побудови індустріального суспільства в країнах "третього світу". Відповідно і визначився маршрут розвитку цих країн: через індустріалізацію, дотримання економічних пропорцій, розвиток товарно-ринкових відносин і створення відповідної політичної надбудови (громадянського суспільства, інститутів демократії). Однак ця схема завжди наштовхувалася і буде наштовхуватися на опір, що ініціюється потребами традиційних структур. Результатом цього зіштовхування стало руйнування як однієї, так і іншої моделі суспільної організації, їх взаємна нейтралізація. Власне кажучи, саме тут містяться головні проблеми країн "третього світу", їх основні суперечності. Перша полягає в руйнуванні та ліквідації історично-традиційної суспільно-господарської структури, що супроводжується визволенням колосальної маси робочої сили, яка, в свою чергу, нездатна в історично короткий термін самоорганізуватися та самообілізуватися, щоб керувати структурами нового індустріального суспільства. А друга полягає в тому, що існує політичний дисонанс між внутрішнім та міжнародним становищем периферійного суспільства. Провідні програми подолання відсталості країнами "третього світу" побудовані не на основі сутності внутрішніх зв'язків та відносин між цими країнами, вони не орієнтовані на їх ендогенні можливості, а, навпаки, на гальмування цієї реальної сили. Ось чому дійсно ефективна програма подолання відсталості повинна бути націленою не на створення інститутів та установ, що

багато в чому носять штучний (паралельний) характер, а, навпаки, на створення, зміцнення та розширення самоорганізуючих, самопідтримуючих здібностей периферійного суспільства, які можуть забезпечити саморозвиток та самовиживання. З цією метою є вкрай необхідним переглянути дійсний зміст багатьох критеріїв поняття "відсталість" таких як народне господарство, зайнятість, освіта, охорона здоров'я, політичні партії, держава та конституція. На різних соціо-культурних і навіть фізико-географічних умовах ці критерії наповнюються далеко не однаковим, універсальним змістом.

7. Сучасний етап вивчення проблеми розвитку країн "третього світу" характеризується активним пошуком нових принципів побудови програм їх історичного розвитку в умовах затяжної кризи існуючої парадигми та тиску з боку невідкладних завдань суспільно-політичної стабілізації в цих країнах. І, нарешті, ретроспективний погляд на проблему подолання відсталості країнами "третього світу" виявив прикований стійкий сенс його гострої внутрішньої конфліктності. Ця конфліктність носить багатогранний характер і одним із її діалектичних наслідків є прагнення країн "третього світу" триматися ближче одна до одної, глибока потреба різноманітних суспільно-політичних систем одна в одній, їх взаємоповненість. В результаті питання про подолання відсталості постає як питання про упорядкування та гармонізацію цих відносин, питання про стабілізацію та зміцнення їх субстанціальних зв'язків, отже питання про світосистемний /Валлерштайн І./ розвиток. І належність всіх країн до єдиної світової системи визначає зміст проблематики подолання відсталості як проблеми одночасного, спільного вибору шляху країн всіх мікросвітів в інтересах глобального розвитку людства. Іншими словами, історичний розвиток, а відтак подолання відсталості визначається складним переплетінням

різноманітних систем координат, що утворюється між полями "індустріально-розвинені держави - країни "третього світу" /макросвіт/ і сферами суспільного життя - /"економіко-політична - суспільно-демографічна, культурно-екологічна"/ мікросвіт/, тобто між макро та мікро рівнями політики, між реальністю та трансцендентальністю буття країн "третього світу".

8. Стратегічною, головною метою історичного розвитку країн "третього світу" є та, до якої прагне все людство - історичний прогрес. Інша справа, що природа суб'єкта, природа кожного учасника цього процесу, конкретні умови кожної країни, кожного регіону вносять певну специфіку в засоби та шляхи досягнення цієї мети. Ось чому країни наближаються до неї через спосередковані стадії. Зрозуміло, що ці проміжкові етапи полягають в постійному приведенні їх у відповідність і гармонійну взаємодію із загальносвітовими проблемами, із загальнопланетарними, універсальними закономірностями розвитку. Мова йде про зустрічний рух загальноісторичного процесу та специфічні перетворення в колишніх колоніальних країнах, про постійне інтегративне спрямування цих країн в структуру світового співтовариства. Реалістична програма перетворень в країнах "третього світу", таким чином, повинна полягати в самоствердженні їх соціокультурних структур в історичному процесі створення єдиного світового порядку поряд з іншими суспільними системами.

9. Молода українська держава має виробити власну зовнішню політику щодо "третього світу" взагалі та до проблеми, яка досліджується у дисертації. Прагнення української дипломатії до європейської орієнтації зрозуміле через географічну приналежність України, її устремління якнайскоріше інтегруватися у загальноєвропейські структури з метою забезпечення зовнішньої безпеки

та одержання доступу до новітніх технологій та фінансових ресурсів. Однак цей шлях не простий і не швидкий. Західні країни вимагають від України великих поступок, чинять тиск на її урядові структури, застосовують дискримінаційні заходи як до постколоніальних країн. Відносини України з Заходом ще не набули рівноправного характеру.

З країнами "третього світу" Україна має можливість здійснювати рівноправні відносини. Не слід відкидати ідею про те, що шлях України на Захід лежить через Схід, особливо у економічно-торгівельній сфері. Для цього є певні підстави. Для Заходу пріоритетною країною є все-таки Росія, а не Україна, остання цікавить Захід лише з точки зору забезпечити для себе ядерну безпеку шляхом знищення української ядерної зброї. З країнами Сходу Україну зближують загальні проблеми історичного розвитку (її теж можливо розглядати як постколоніальну) і відсутність історичної відповідальності за важкі проблеми країн "третього світу". До того ж країни Сходу - відносно близькі сусіди України. Якраз з цих причин українська дипломатія ні в якому разі не повинна ігнорувати країни "третього світу" і виробити чітку і зрозумілу, науково вивірену власну східну політику. На наш погляд, концепція цієї політики має бути такою: зацікавлене відношення до проблем постколоніальних країн та розвиток з ними рівноправних відносин на основі взаємоповаги національних інтересів. Такі відносини мають будуватись на неідеологічних засадах без зашкоди інтересам відносин України з Заходом. З окремими країнами Сходу Україна має можливість будувати відносини рівних стратегічних партнерів і навіть потенційних союзників.

У геополітичному плані, на наш погляд, українська східна політика має будуватись на такому:

I. Азія:

а) з країнами Далекého Сходу (стратегічний партнер - Китай), у межах відносин з країнами АТР, Україна може вирішити питання благоприємних для себе експортно-імпорتنих ринків;

б) з країнами Південно Східної та Південної Азії (стратегічний партнер - Індія) - торгівля, туризм, політичне партнерство;

в) з країнами Арабського Сходу (стратегічні партнери - Ізраїль, Єгипет, Саудівська Аравія) - технології, торгівля, туризм, політичне партнерство, фінансові та позичкові капітали, енергоресурси;

г) з країнами Середнього Сходу та Центральної Азії (стратегічні партнери - Туреччина і Казахстан) - торгівля, технологія, туризм, спільні підприємства, енергоресурси.

II. Африка:

а) з країнами Тропічної Африки (стратегічний партнер - Нігерія) - взаємовигідна торгівля, туризм, політичне співробітництво;

б) з країнами Південної Африки (стратегічний партнер - ПАР) - новітня технологія, медицина, гірничодобувна промисловість, спільні підприємства, торгівля тощо.

III. Латинська Америка:

а) з країнами Центральної Америки (стратегічний партнер - Мексика) - торгівля, культурні відносини, політичне партнерство, туризм;

б) з країнами Карибського басейну (стратегічний партнер - Куба) - туризм, медицина, торгівля, цукрова промисловість тощо;

в) з країнами Амазонської групи (стратегічний партнер - Венесуела) - сільське господарство, торгівля, туризм, транспорт тощо;

г) з країнами Андської групи (стратегічний партнер - Чилі) - торгівля, туризм, металургія, нові технології, культурний обмін;

д) з країнами Південного конусу (стратегічний партнер - Аргентина) - торгівля, зв'язки з діаспорою, машинобудування, енергетика, рибна промисловість, технологія тощо.

У межах окреслених нами напрямів українська геополітика має будуватись на засадах конкретного врахування специфіки континентів, регіонів, субрегіонів та окремих країн. Політика України щодо країн "третього світу" має бути чіткою, ясною, передбачливою, професійною, принциповою і чесною. Синдроми великодержавності, виключності, запобігання, характерні для СРСР, повинні бути відкинуті геть.

10. Великі географічні відкриття в цілому започаткували становлення єдиного економічного та політичного світу, прискорили розвиток людської історії, але це явище не однозначне: європейці в процесі колонізації "нічийних" земель і "диких" народів знищили самобутні цивілізації, штучно перервали природний історичний процес поневолених народів, нав'язали їм генетично не пов'язаний з їх буттям спосіб виробництва та суспільний устрій, що стало головною причиною їх підлеглості та відсталості.

В процесі "цивілізації" завойованих народів, підтягування їх до рівня європейського менталітету, колонізатори визискували природні та людські ресурси колоніальних країн, створили систему закріплення та відтворення їх залежності і підлеглості, обумовлюючи тим самим їх економічну та соціальну відсталість. Західні матеріальний достаток та національні багатства досягнуті у тому числі й за рахунок колоніальних народів.

Крах світової колоніальної системи є неоднозначним явищем: з одного боку прагнення колоніальних країн до самостійного розвитку розхитували колоніальні устої шляхом боротьби за незалежність, а з іншого, досягши відповідного рівня економічного та політичного розвитку, колоніальні країни стали "великим тягарем" для економіки метрополії. Тому колонізатори "позбулись", "покинули" свої колонії, але одночасно зберегли стару та налагодили нову систему залежності, яка як і раніше, відтворює залежність, відсталість та бідність.

11. Складна проблема подолання відсталості постколоніальних країн не має простих і однозначних рішень. Повернення до доколоніальних цивілізацій історично неможливе. Вивчення цієї проблеми висвітлює нелегкий шлях до відновлення істинної природи питання, а саме - забезпечення соціокультурних потенцій країн "третього світу" при взаємодії із Західною цивілізацією та при підтримці всього світового розвитку в умовах міжнародної стабільності.

У сучасній цивілізації людство накопичило новий досвід вирішення глобальних проблем у межах єдиного світопорядку. Складна і неоднозначна проблема відсталості колишніх колоніальних країн потребує для свого вирішення об'єднаних зусиль всієї людської спільноти через перебудову системи міжнародних відносин з метою трансформації залежності та підлеглості до взаємозалежності та взаємовигідності, до загального та справедливого збагачення.

Однак це не применшує, а навпаки, збільшує значення зусиль кожної конкретної країни "третього світу" для подолання відсталості. Єдиних рецептів та рекомендацій тут не існує, але є історичний досвід окремих країн світу, який свідчить про необхідність побудови національної економічної моделі саморозвитку,

про поєднання загальних закономірностей з національною особливістю, з національними традиціями, історичною духовною спадщиною.

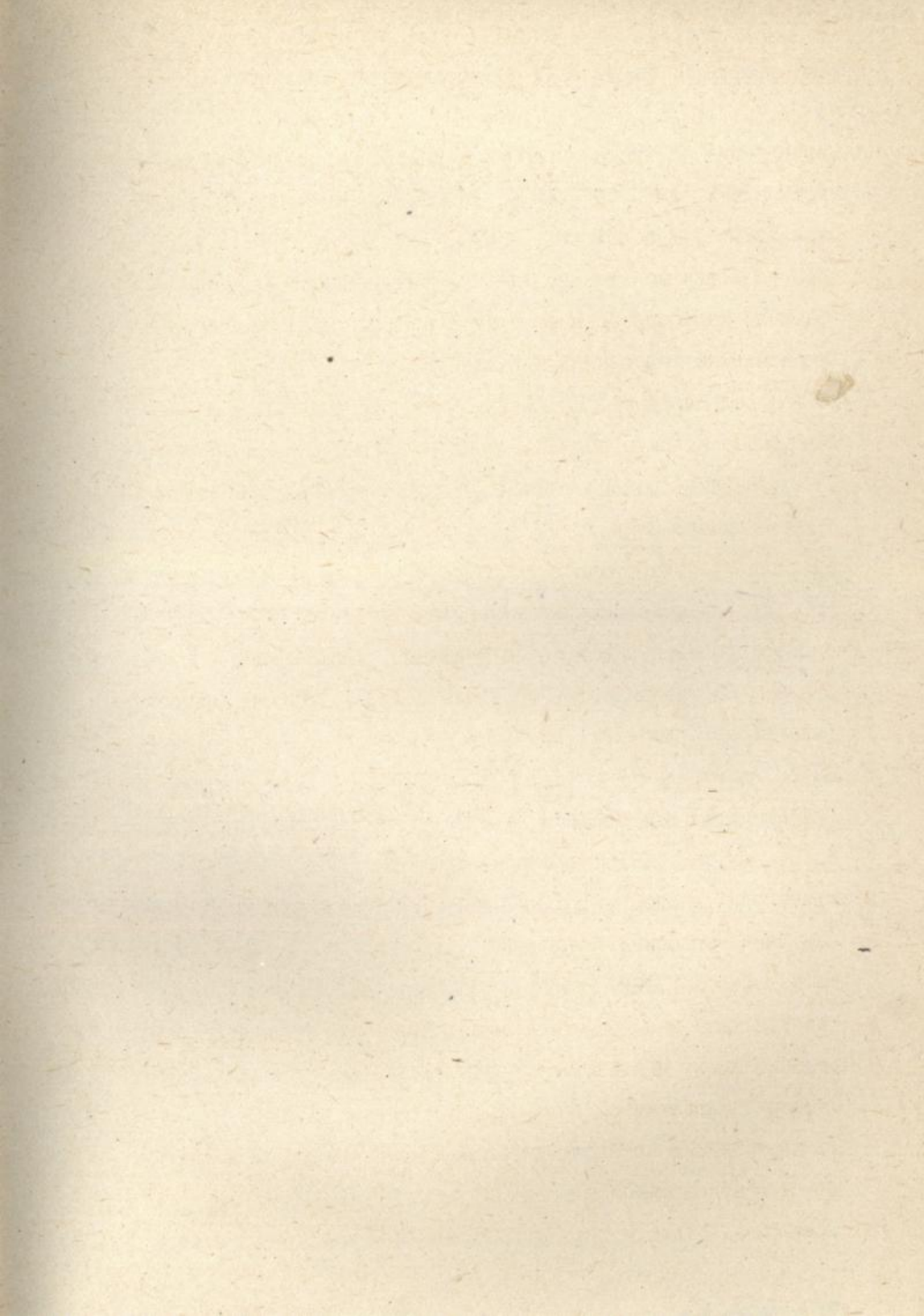
12. Особливе місце і роль у вирішенні глобальної проблеми відсталості постколоніальних країн належить Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка акумулює зусилля всіх країн світу, виступає координатором у реалізації глобальних, континентальних, регіональних та субрегіональних проблем розвитку відсталих держав у межах сучасної цивілізації. Зміцнення й підвищення ролі ООН в інтересах країн "третього світу".

Вирішити проблему відсталості не означає позбутись відсталих країн взагалі. Передові й відсталі країни явище об'єктивне й історично зумовлене, відсталі і передові країни завжди існували й існуватимуть у майбутньому. Справа в тому, щоб забезпечити жителям відсталих країн умови життя, гідні сучасної цивілізації у межах національної системи цінносних орієнтацій.

Проблема подолання відсталості колишніх колоніальних країн є не тільки проблемою політичною та соціально-економічною, але й проблемою морально-етичною. Кричуща історична несправедливість отрує свідомість людства, ганьбить сучасну цивілізацію, перешкоджає моральному удосконаленню людської спільноти. Здібність людства вирішити цю проблему засвідчить про його наявні та потенційні планетарні цивілізаційні можливості.

Окремі положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Интеграция и политические взаимоотношения африканских государств. АН СССР. ИНИОН. РЖ Общественные науки за рубежом. 1979. - 0,3 п.л.
2. Про політичний та соціально-економічний розвиток країн басейну Карібського моря в 70-х на початку 80-х років. Український історичний журнал, -1983, - N 9, 0,9 д.а.
3. Вітри над Карібами. Київ, Т-во "Знання", 1983. -3 д.а.
4. Некоторые аспекты политического и социально-экономического положения развивающихся стран Азии и Африки (конец 70-х - начало 80-х г.г.). Рукопись депонирована в ИНИОН АН СССР, 1985, N 19621, 3 п.л.
5. Необъявленная война США в Центральной Америке и бассейне Карибского моря. Киев, О-во "Знание", 1985. -1 п.л.
6. Гуменюк Б.І. Горизонти "третього світу". (Країни, що розвиваються і глобальні проблеми сучасності). Монографія. Київ, Політвидав України, 1990р. -189 с.
7. Гуменюк Б.І. Між минулим та майбутнім. Монографія. Київ, Освіта, 1991р. -174 с.
8. Міжнародні економічні відносини. Історія міжнародних економічних відносин. Підручник. Київ, "Либідь", 1992. -191. (у співавт. 1 д.а.-авт.)
9. "Третий мир" в современном мире. Материалы научной конференции. Киев, КГУ, 1992. Тезисы выступления "Критика концепции "Коллективной опоры на собственные силы" как одной из альтернатив преодоления социально-экономической отсталости развивающихся стран. 0,3 п.л.
10. Україна і "третій світ". Трибуна, 1994. -N 7, -0,5 д.а.

R

0597574

AB 30.574
AB 30.574